

IDENTITEIT IN MEERVOUD

EEN IDENTITEITSBESCHRIJVING VAN HET MAATSCHAPPELIJK WERK

Proefschrift Henk Geertsema RUG 2004

Platformgroep Theorieontwikkeling Sociale Veranderkunde

Kring Andragologie 3 augustus 2020

Onderstaand is het eindverslag van een analyse van de publicatie van het proefschrift *Identiteit in meervoud* van Henk Geertsema (2004) in de Platformgroep van de Kring Andragologie van de Universiteit van Amsterdam. Aan deze analyse hebben deelgenomen Wilfred Diekmann, Gerard Donkers en Dhian Sioe Li. Het verslag bestaat uit letterlijke citaten van het op schrift gestelde commentaar van deze mensen. De kernvragen van de Platformgroep vormen de kapstok van het verslag (Zie 'Platformgroep *Theorieontwikkeling Sociale Veranderkunde*. Kansen en mogelijkheden' (juni 2020) zie www.zelfregie.com bij 'Documenten'). Aan deze analyse is een nawoord van de auteur zelf toegevoegd.

De platformgroep houdt zich aanbevolen voor commentaar van mensen die niet aan de discussie hebben deelgenomen. Stuur je commentaar naar gdonkers@telfort.nl

Algemene opmerkingen over de publicatie

Het proefschrift heeft als inzet om tot een eigenstandige body-of-knowledge te komen (c.q. een basis daarvoor te leggen) van het *maatschappelijk werk*, en daarmee de legitimiteit van een eigen identiteit (tussen andere beroepsgroepen) aan te tonen. Het is daar zeker in geslaagd naar mijn idee omdat het een tweetal kernconcepten uitkristalliseert op basis van grondig onderzoek, nl.

- dat ons menselijk bestaan werkt via *configuraties van actoren, dimensies en relaties* (pag. 408)
- dat ter oplossing van sociale problemen gebruik gemaakt moet worden van *interventieketens* (pg. 408). Waarbij 'het sociale' breed wordt opgevat als een eigenstandige dimensie van het menselijk bestaan.

Deze kernconcepten zouden wel eens de verbinding kunnen vormen tussen het handelingsgericht denken én 'The systems view of life', juist omdat ze ontwikkeld zijn vanuit de praktijk in confrontatie met 80 jaar theorievorming van het *maatschappelijk werk*, breed gedefinieerd als het (helpen) oplossen van tekorten tussen mens en maatschappij. Vanuit een zijnsvisie dat 'het sociale' een eigen dimensie vormt in het menselijk bestaan, hebben interventies die tekorten willen doen oplossen in beginsel ook betrekking op alle maatschappelijke systeemniveaus (zie pag. 509). Daarmee kan dit denken over de identiteit van het maatschappelijk werk (als gewenst beroepsprofiel) ook breder model staan voor *sociaal veranderkundig werk*, c.q. de verdere ontwikkeling van een sociale veranderkunde.

Een belangrijke funderende conclusie is daarbij ook dat het maatschappelijk werk een *eigen/ander paradigma* hanteert, onderscheidend van andere (wetenschappelijke) disciplines. Dit vanwege

- a) een specifieke zijnsvisie van het menselijk bestaan en daarmee hantering van een breed sociaal begrip,
- b) waarbij integraliteit (van het leven op o.a. micro, meso en macroniveau) en contextuele samenhang tussen levensdimensies en relaties tussen actoren centraal staan. En
- c) de erkenning dat interventiewerk waarde-gebonden is (met als professionele hoekstenen: noodzakelijkheid en menswaardigheid) en stuurt om het creëren van veranderingsruimte voor (in de configuratie) betrokken actoren.

In het verlengde hiervan zijn de achttal consequenties c.q. vraagstukken inspirerend (pag. 511) die volgens de auteur aan de orde zijn en volgen uit dit eigen paradigma en de conceptualisering van het maatschappelijk c.q. sociaal werk. In mijn ogen zijn zij evenzeer relevant voor verdere theorievorming van een sociale verandkunde.

Tenslotte blijkt uit de historische analyse dat er door de tijd heen sprake is van een soort van vaste vierslag van interventiegebieden c.q. handelingsniveaus: social casework, social groupwork, community-organization, en social policy (c.q. sociale actie). De eigenheid van een sociale verandkunde krijgt wellicht ook meer maatschappelijk profiel door de verbindingen hiertussen te onderzoeken. (vgl. pag. 509/510)

Reflectie op de aandachtspunten

1. Wetenschappelijke onderbouwing vanuit interdisciplinair perspectief

(1a) Onderbouwing vanuit wetenschappelijk onderzoek

Het gaat hier om een wetenschappelijke publicatie in de vorm van een proefschrift, waarin de aangedragen theorie wordt onderbouwd met een historisch onderzoek naar de theorie van maatschappelijk werk en een praktijkonderzoek in de vorm van casestudies op enkele terreinen van maatschappelijk werk. Het is een uitgebreide en degelijke onderbouwing.

(1b) Wetenschappelijkheid als criterium

De wetenschappelijkheid in de publicatie wordt uitgebreid overwogen en verantwoord. De bedoeling is om te komen tot een identiteitsbeschrijving van maatschappelijk werk: de harde, constante (duurzame) kern van maatschappelijk werk uitwerken met accentverschuivingen in tijd en plaats. Overwogen wordt de wetenschappelijkheid van een dergelijke conceptuele exercitie. Geertsema wijst op het gevaar van te abstracte verhandelingen die nuttige casuïstiek zodanig veralgemeniseren dat deze de verbinding met de concrete praktijk verliezen en die de gebruikte concepten minder relevant maken voor de praktijk. Maatschappelijk werkers hebben altijd te maken met concrete problemen (527). Daarom relateert hij de concepten aan *handelingspraktijken*. De kenmerken van maatschappelijk werk zijn dus bedoeld als betrekking hebbend op handelingspraktijken. In het onderzoek van die handelingspraktijken hanteert hij een 'zeef' die lokale verschillen en tijdsverschillen probeert uit te filteren. Wat zijn constante kenmerken en waarin zien we verschillen? Hoe doet hij dat? Door de theorie van het maatschappelijk werk per periode te relateren aan *wetenschappelijke* opvattingen en sociaalpolitieke en economische omstandigheden. Hij vertrekt daarbij vanuit de theorie van maatschappelijk werk (vanaf ongeveer 1900).

(1c) Interdisciplinaire perspectiefwisseling

De theorievorming in het boek beperkt zich tot professioneel maatschappelijk werk vanuit organisaties (527). In die zin is er geen sprake van interdisciplinaire perspectiefwisseling. Maar door de aard van het onderzochte werk in de praktijk is daar wel sprake van. Immers de relevantie van de bestaande disciplines in de praktijktoepassing wordt beargumenteerd vanwege de integraliteit in de context. Met andere woorden de contextualiteit van het leven bepaalt de relevantie van bepaalde perspectieven. Zo wordt door het expliciet maken van het eigen perspectief het onderscheidende met andere disciplines zichtbaar.

In de theorievorming is er in die zin dus veel aandacht voor interdisciplinariteit.

Maatschappelijk werk maakt gebruik van theorieën uit psychologie, sociologie, filosofie, politicologie en ethiek, zo schrijft Geertsema (527). Maatschappelijk werk kenmerkt zich door interdisciplinaire perspectiefwisseling als het gaat om mens, samenleving en interventies. Die meervoudigheid en veelkleurigheid wordt volgens hem gemakkelijk verward met een gebrek aan eigenheid (527).

Regelmatig verwijst Henk naar het belang van systemisch denken voor maatschappelijk werk naast een handelingsgerichte manier van denken. Contextualisatie kan ook te ver gaan. Contextualisatie en de-contextualisatie zijn beide nodig en vullen elkaar aan (533). Wat systemisch denken betreft, verwijst hij onder meer naar de algemene systeemtheorie, het systeemdenken van Giddens en dat van Habermas. Zijn accent ligt daarin op de verbondenheid van elementen. We lezen:

Scheidingen tussen de delen van het systeem, hetzij naar actoren, hetzij naar dimensies, betekent reductie van de complexiteit, waardoor beïnvloeding van die complexiteit problematisch kan worden (528).

Henk wijst hier niet op de mogelijkheid van een te sterke verbondenheid waardoor deelsystemen hun autonomie niet kunnen ontwikkelen.

(1d) Aandacht voor complexe interacties tussen natuur, mens en maatschappij

De aandacht in het boek is vooral gericht op mens- en maatschappijwetenschappen. Doordat de sociale dimensie als eigen dimensie wordt opgevat, worden deze twee met elkaar in samenhang gezien. Indien de natuur als 'eigen leven' wordt beschouwd, zou die ook als zodanig in de sociale dimensie kunnen worden betrokken. Voorlopig spelen hier natuurwetenschappelijke inzichten niet of nauwelijks een rol. Wel wordt er vanuit een interdisciplinaire visie gekeken naar mens en omgeving. De interdisciplinaire visie op de mens noemt hij kenmerkend voor maatschappelijk werk en typeert die als multidimensionaal: fysiologisch, psychologisch, historisch, maatschappelijk, cultureel, materieel (103). Het fysiologisch aspect wordt dus wel genoemd. Ook de visie op de omgeving kenmerkt hij als multidimensionaal (528). De natuur wordt hierbij niet als dimensie genoemd.

2. Interventiegericht ingaan op hedendaagse maatschappelijke vraagstukken

(2a) Probleemstelling van het boek

Er is sprake van een heldere probleemstelling die betrekking heeft op een belangrijk hedendaags vraagstuk. De probleemstelling wordt gelegd in het gebrek aan conceptualisering. Hoe kun je het maatschappelijk werk zodanig beschrijven dat enerzijds het eigene van maatschappelijk werk helder wordt en anderzijds het maatschappelijk werk

niet wordt losgemaakt uit de verschillende situaties en tijden (10). Het probleem wordt dus gelegd in het niet helder zijn van wat de identiteit van maatschappelijk werk, de aanbodzijde van de hulpverlening, inhoudt. Henk signaleert als probleem dat diverse auteurs de tijd- en plaatsgebondenheid van het maatschappelijk werk claimen, waarmee de identiteit van maatschappelijk werk vaag blijft.

(2b) Interventiegericht actorenperspectief

Het actorenperspectief zit uitdrukkelijk in de probleemstelling van het proefschrift. Geertsema ziet maatschappelijk werk als een constructie tussen werker en cliënt binnen een maatschappelijke context. Het is een multi-actorenperspectief. Henk verwijst hiervoor naar Malcolm Payne 1997). Het is een persoon-omgeving model van denken. Geen mechanistische of geconditioneerde opvatting over mens en samenleving (vergelijk Giddens). Menselijk handelen is een reflectieve praktijk die doel georiënteerd is (zie Nijk) (24) en verbonden met anderen in het systeem (19, 97). We moeten subjectivisme vermijden (23). In dat handelen zijn theorie en praktijk verbonden: doen en weten, object en subject, materieel en immaterieel.

(2c) Veranderen als een bewust en onbewust proces

Er is zowel aandacht voor omgevingsbeïnvloeding als voor zelfbeïnvloeding en zelfreflectie. De maatschappelijk werker moet permanent het eigen handelen en de effecten van dat handelen monitoren en erop reflecteren tegen de achtergrond van persoon-situatie-configuraties (446). Die zelfreflectie is essentieel. Deze gedachte wordt toegepast op de maatschappelijk werker, niet op de cliënt. Onze hele werkdefinitie van 'veranderen' is, hoewel meer impliciet, herkenbaar in het proefschrift.

3. Sociale oriëntatie

(3a) Het begrip 'sociaal'

Er is sprake van een brede opvatting van het begrip 'sociaal'. Via een signifiante begripsanalyse (De Groot 1996) munt Henk het begrip 'sociaal' en komt tot twee verschillende betekenissen die in de praktijk van maatschappelijk werk bij elkaar horen:

- Sociaal = gezelschap betreffende, gezellig, informele elementen in omgang tussen mensen
- Maatschappelijk = geïnstitutionaliseerde, in regels geformaliseerde en georganiseerde wijze van samenleven, samenwonen en samenwerken. Machtsposities en anonimiteit spelen hier een belangrijke rol.

De koppeling tussen beide is essentieel: enerzijds is er het gevaar van verpsychologisering/vertherapeutisering en anderzijds voor teveel sociologisering.

De natuur wordt wel als fysiologisch element van de mens genoemd, maar niet op de omgeving toegepast en meegenomen.

In persoonlijke correspondentie en hier en daar in gepopulariseerde bijdragen heeft Henk later een drieslag geformuleerd: sociaal = gemeenschap – maatschappij – samenleving, ieder met eigen 'zijnswijze' en belang om het sociaal bestaan in vrijheid en verantwoordelijkheid op allerlei systeemniveaus recht te kunnen doen.

(3b) Visie op sociaal domein

Het sociale betekent een gerichtheid op herstel of verbetering van het menselijk functioneren (527). In het proefschrift is er een spanningsveld tussen enerzijds een brede visie op sociale problemen en anderzijds de beperking tot de geïnstitutionaliseerde sector van zorg en welzijn (527). Er is een brede visie op sociale problemen als veroorzaakt door een verwevenheid van economische, politieke, persoonlijke, sociale en culturele elementen (443). In hun verschijningsvormen zijn sociale problemen tekorten in materieel en participatief functioneren. Ze zijn materieel of immaterieel van karakter of beide aspecten zijn met elkaar verweven (443). We kunnen ons afvragen of hier niet altijd en per definitie sprake moet zijn van én-en denken: zijn materieel en immaterieel niet altijd met elkaar verweven? Kennelijk kan een brede visie op het sociale overigens samengaan met een beperkte visie op maatschappelijk werk als sector van zorg en welzijn.

4. Paradigmatische breedte

(4a) Waarheidsvinding

Er is sprake van voldoende paradigmatische breedte vanwege de combinatie van historisch onderzoek over drie perioden in drie landen en de casestudies in de hedendaagse praktijk van het werk. Op het gebied van *waarheidsvinding* -wordt een breed kennisbegrip gehanteerd dat Henk kenmerkend acht voor de identiteit van maatschappelijk werk. Hij bekritiseert het positivistisch denken en bepleit een constructivistische (29) en kritisch-reflectieve visie op wetenschap (529). De vraag blijft of het (neo)positivistisch denken geheel wordt verworpen of deels in de bepleitte perspectiefwisseling wordt meegenomen.

(4b) Zijnsvisie

Ontologisch kiest Geertsema voor een verbinding tussen realisme (object) en idealisme (subject) (30) en noemt zijn benadering realistisch-constructivistisch (35). De natuur heeft niet of nauwelijks een plek in deze ontologische benadering. Dit vloeit waarschijnlijk voort uit het gegeven dat het onderzoek zich nadrukkelijk richt op het naar voren halen van de bestaande maatschappelijk werk praktijk en de theorievorming tot 2000.

(4c) Visie op systeemdenken

Het onderzoek laat een open en dynamisch systeemdenken zien, waarbij het geheel van het leven uitgangspunt is. In het werk kan pragmatisch vanuit de context expliciet worden verantwoord wanneer en hoe het systeem (waarmee gewerkt wordt) wordt gedefinieerd en de werkelijkheid gereduceerd.

(4d) Methodologie

In de theoretisch denken worden methodologische verbindingen in de breedte gemaakt door diverse denkers. In de praktijk van het werk lijken de verschillende interventiewerksoorten hun eigen methodologie te hebben ontwikkeld vanuit de praktijk. Verder theorievorming van de sociale verandkunde zou de noemer kunnen zijn waardoor ze ook weer in de praktijk kunnen worden verbonden. 'Methodologisch' noemt de auteur: de weg waarlangs betrouwbare kennis wordt opgedaan (30). De methodologie van maatschappelijk werk is dialogisch, normatief, dialectisch en hermeneutisch van aard (30). Er wordt gesproken van een *integrale* benadering met betrekking tot actoren op micro-, meso- en macroniveau en met betrekking tot de inhoudelijke kwaliteitsnormering van maatschappelijk werk als curatief, educatief en

preventief (signalering). Die integrale visie laat ruimte voor kritiek op bijvoorbeeld eenzijdige psychologische of financiële aandacht (533).

Maatschappelijk werk heeft volgens Geertsema zelf een eigen paradigma (533). Hij bedoelt dit begrip als synoniem met de identiteit van maatschappelijk werk. Het is de vraag hoe dit paradigmabegrip zich verhoudt tot de definitie die Kuhn hanteert voor paradigma.

5. Normatieve oriëntatie

(5a) Normatieve aspecten

Hier wordt veel aandacht aan besteed, met een extra accent op fundering vanuit het gereformeerd filosofisch denken. Hierin staat menswaardigheid in het hele maatschappelijk/sociaal leven centraal. Hieruit vloeien m.i. heel werkbaar de min of meer subjectieve professionele normen van menswaardigheid en noodzakelijkheid (in de zin van het oplossen van problemen tussen mens en maatschappij) voort.

Er is alle aandacht voor normatieve aspecten in het handelen van maatschappelijk werkers en voor hun streven naar verbetering van de kwaliteit van samenleven. Maatschappelijk werk is verbonden met algemene waarden in de zorg die mensen elkaar bieden in de samenleving en met specifieke beroepswaarden (527).

(5b) Aandacht voor normativiteit in het proces

Dat wordt expliciet besproken, waarbij het proces vooral als iteratief-cyclisch wordt gezien en van de werker steeds wordt gevraagd te blijven waarnemen en te kijken hoe de configuratie zich in het tijdsverloop ontwikkeld.

Deze waarden gelden niet alleen voor wat betreft de doelinhoud van het werk, maar ook voor de manier waarop het hulpverleningsproces dient te verlopen: dialogisch-normatief.

(5c) Grenzen stellende dialoog

Als centraal interventievoertuig wordt de communicatie gezien, het gesprek en de dialoog met alle betrokken actoren teneinde veranderingsruimte te creëren.

Het idee van een grenzen stellende dialoog is niet teruggevonden in het proefschrift, maar is te herkennen in zijn realistisch-constructivistische visie op de werkelijkheid. Overigens heeft Donkers dit concept pas in 2015 in zijn boek *Zelfregie terug in het werk* zo benoemd en uitgewerkt, Het proefschrift van Geertsema dateert van een eerdere datum.

(5d) Explicitering eigen waarde van auteur

Op meerdere plaatsen wordt die expliciet gemaakt, en als bron (reformatorische filosofie) gebruikt in het kristallisatieproces van concepten.

Referentiewaarden van de auteur zelf zijn in het proefschrift zeker aan de orde, bijvoorbeeld in zijn kritiek op de afrekencultuur, in zijn theologische manier van kijken naar de schepping en zijn holistische visie op de mens-.

6. Onderzoek naar praktische handelingskennis

(6a) Gerichtheid op praktische handelingskennis

Onderzoek en publicatie zijn gericht op fundering van praktische handelingskennis op het conceptueel niveau van de identiteit van het maatschappelijk werk. In die zin is de invalshoek theoretisch van aard. De conceptuele exercitie verwijst uitdrukkelijk naar

handelingspraktijken van wat wel en niet werkt en hoe werkers dit het beste kunnen aanpakken. Een conceptuele exercitie kan dus samengaan met een gerichtheid op het genereren en onderbouwen van praktische handelingskennis.

(6b) Koppeling conditieverbetering en competentieversterking

Dit element is wel impliciet aanwezig door het concept van 'veranderingsruimte maken' bij alle betrokken actoren, inclusief de hulp vragende cliënt.

Omgeving beïnvloedende acties en voorwaarden worden in het proefschrift verbonden met competentieontwikkeling. De beperking ligt in de handelingspraktijken van de maatschappelijk werkers en niet in die van de cliënten.

(6c) Welke competenties centraal

Centraal staan vooral de cognitieve handelingscompetenties. De vraag is in hoeverre dat logischerwijs volgt uit het onderzoeksdoel en de onderzoeksopzet.

De competenties van maatschappelijk werkers betreffen naast (meta)cognitieve competenties (circulair-causaal denken, systemisch denken in termen van complexiteit en onvoorspelbaarheid et cetera) ook maatschappelijke handelingscompetenties zoals positie beïnvloedende competenties en signalering. De vraag blijft in hoeverre er in het proefschrift sprake is van aandacht voor intra persoonlijke ervaringscompetenties.

(6d) Praktische handelingskennis onderbouwd met handelingsonderzoek

De conceptualisering van praktische handelingskennis wordt onderbouwd met praktijkgericht handelingsonderzoek in de vorm van casuïstiek en dit wordt methodologisch verantwoord.

(6e) Congruentie met ervaringskennis van platformgroep

Al met al ligt dit proefschrift geheel in de lijn van wat de kring Andragologie verstaat onder sociale veranderkunde. Op alle zes essentiële basiskennmerken is er sprake van een grote mate van overeenstemming.

Vragen

Als vragen komen bij mij naar voren:

1. Wat is de waarde van een dergelijke conceptuele exercitie voor de praktijk van sociale veranderkunde?
2. Wat zegt dit historisch onderzoek naar de conceptuele identiteit van maatschappelijk werk ons over de identiteit van sociale veranderkunde?
3. We zouden in dit boek kunnen spreken van een aanbodgerichte manier van denken. Wat zou een vraaggerichte benadering van deze probleemstelling mogelijk hebben opgeleverd?
4. Betekent het aanbrengen van scheidingen tussen delen van het systeem altijd een *reductie* van de complexiteit, zoals Henk aangeeft (528)? Kan het aanbrengen van scheidingen ook worden gezien als onderdeel van het zoeken naar samenhang?
5. Hoe zouden we de natuurlijke mens en de natuurlijke omgeving een plaats kunnen geven in de identiteit van maatschappelijk werk?
6. Zijn materiële en immateriële aspecten van sociale problemen altijd met elkaar verbonden of is dit soms wel en soms niet het geval? Hoe denken wij over de verhouding tussen materiële en immateriële aspecten in de verhoudingen tussen mensen?

7. Wat willen we verstaan onder een 'paradigma'? Kan de identiteit van maatschappelijk werk een eigen paradigma zijn?
8. Waar zit in de identiteit van maatschappelijk werk zoals Henk die uitwerkt, de grenzen stellende dialoog?
9. In hoeverre is er in het proefschrift sprake van aandacht voor intrapersoonlijke processen en competenties?

NAWOORD VAN AUTEUR

Inleiding.

Ter inleiding eerst enkele algemene en persoonlijke notities.

In algemene zin is de bespreking van dit proefschrift door Donkers, bijgestaan door anderen uit de platformgroep naar mijn indruk heel knap. Ik heb een dik proefschrift geschreven, dat niet steeds door helderheid en toegankelijkheid uitblinkt. In de weergave van het geheel kan ik me dan goed vinden, zij het een enkele aanvulling of alternatieve gedachte hieronder. Dus algemeen: bewondering voor deze bespreking.

Na het afronden van het proefschrift en het promotietraject met het verkrijgen van de graad van doctor, maakten verschillende ontwikkelingen in het persoonlijke leven (waaronder ernstige ziekte in het gezin) en het werk (onder meer noodzakelijke onderwijs- en organisatieontwikkeling), het onmogelijk om voor goede verdere verspreiding van het gedachtengoed zorg te dragen. Daardoor heb ik zelf ook lang niet kunnen deelnemen in debatten rond bijvoorbeeld de verdere positionering van de sociale veranderkunde en het maatschappelijk werk. Tegen die achtergrond hoop ik dat het proefschrift en de ontwikkelde inzichten alsnog een bijdrage kunnen leveren aan het ontwikkelen van het menselijk sociaal bestaan.

Aantekeningen bij de tekst.

Mijn belangrijkste aantekening bij de tekst betreft de aandacht voor de natuurlijke processen, in de mens en in de ons omringende en dragende natuurlijke omgeving. In Bijbelse termen 'het stof' waaruit we gevormd zijn en waarvan we altijd deel uitmaken en waartoe we ooit allemaal een keer terugkeren (even los van allerlei gedachten over de ziel, Høystad, 2016).

Terecht wordt opgemerkt dat ik daar niet of nauwelijks expliciet aandacht aan besteed heb. Enerzijds was dit omdat mijn persoonlijke aandacht daar toen niet bijzonder op gericht was, anderzijds omdat dit natuurlijke leven vooral waar het de menselijke fysiologie betrof aan de orde was in het onderzochte maatschappelijk werk. Wel waren er toen al theoretici die aandacht vroegen voor de ecologische inbedding in en verbondenheid met sociale vraagstukken, maar (bijv. Mattaini, 1999, 4 ev.; Germain, Gitterman, 1995/2001, 816 ev.) besprak daarbij niet of hoogstens zijdelings de aanwezigheid en invloed van onze natuurlijke hulpbronnen, gesteldheid, gebruik, verbondenheid, beïnvloeding etc. Anders gezegd: de vraag naar de natuur als ecologische bedding en de vraag naar duurzaamheid, waren zeker toen, niet sterk aan de orde in de theorievorming.

Dat roept overigens wel de vraag op of en zo ja, in welke mate en hoe, het sociaal werk zich met de natuurlijke ecologie als onderdeel van veranderingsprocessen moet richten. Ik ben daar niet, hoewel ik me meer bewust ben geworden van het belang van de natuur, voor ons voortbestaan als menselijke 'soort', maar ook voor een langdurige, blijvende, rechtvaardige

verdeling van hulpbronnen en bevordering van welzijn. Een belangrijke vraag, maar niet gemakkelijk te beantwoorden.

Mijn tweede aantekening bij de tekst betreft het gebruik van het begrip 'paradigma', dat volgens de tekst niet conform Kuhn (1962) zou zijn. In mijn versie (second edition, enlarged, 1970) heeft Kuhn in het postscript een uitgebreide verantwoording van het gesprek over zijn gebruik gegeven, inclusief een bijstelling van het eerdere gebruik en het voorstel om in plaats van paradigma van 'disciplinaire matrix' te spreken. Waarom ik gebruik heb gemaakt van het begrip paradigma is vanwege Kuhn's opvatting dat ook "the concrete puzzle-solutions ... employed as models and examples ..." (a.w., 1970, 175) tot het paradigma gerekend dienen te worden. Een opvatting die heden ten dage bijvoorbeeld door Bosch (2012: 22, 23, 25, 56) wordt gehanteerd. En die naar mijn idee ook goed aansluit bij de essentie van een paradigma, namelijk niet slechts een set ideeën en overtuigingen en theorieën, maar ook werkwijzen en illustratieve cases, die bij een professie horen (vgl. Schön, 1984, 1987; Procee, 1997).

Ik heb indertijd het begrip 'paradigma' met opzet gebruikt, in de hoop het gesprek over de eigenheid van het maatschappelijk werk niet slechts te kunnen voeren rondom de vraag of er wel of niet sprake was van een professie en zo ja, wat voor soort professie dan, noch ook de discussie te voeren over de vraag of sociaal werk wel een wetenschap zou kunnen zijn binnen de verschillende wetenschapsopvattingen die toen vigerend waren, maar om een stelling in te nemen van eigenheid, van volwassenheid. Een eigenheid die misschien anders is dan die van (de meeste) anderen in het domein van zorg en welzijn, maar wel een eigenheid. En spreken vanuit een eigenheid, een volwassenheid, een besef van identiteit, geeft meer rust in het gesprek met psychologen, pedagogen, arts, bedrijfskundigen etc., allen die onze naastliggende collega-disciplines en -professies zijn. Dat lijkt me nog steeds aan de orde, ook in onze tijd, waarin 'het sociale' weliswaar meer aandacht heeft, maar naar mijn idee nog steeds als weinig meer dan het domein van problemen van psychologische, economische etc. aard naar toe geschoven kunnen worden om ze daar te parkeren in de hoop dat de mensen dan zelf de ellende wel zullen oplossen. Maar misschien ben ik teveel een wat kritische oude man aan het worden 😊.

Over de vragen.

De vragen 1,2 en 3 vergen volgens mij een nader gesprek met mensen die bij de actualiteit van de praktijk en de theorievorming van de sociale veranderingkunde betrokken zijn. Voor mij heeft de beschrijving gewerkt als een heuristiek bij mijn latere activiteiten op het terrein van de advisering en ondersteuning van kerkelijke gemeenschappen bij processen van probleemoplossing en ontwikkeling, alsmede het gesprek met kerkelijk opbouwwerkers en onderzoekers op het terrein van de praktische theologie om op situaties en onderzoeksvragen te reflecteren. Het gaf bijvoorbeeld de mogelijkheid om vraagstukken van macht, participatie bij besluitvorming van alle gemeenteleden (en niet slechts de clerus of de kerkbestuurders), meerdere modaliteiten en hun verwevenheid met elkaar, meerdere actoren binnen en buiten de gemeenschap en hun inbreng en belangen etc. voor het voetlicht te brengen als vraagstukken. Het onderscheid tussen aanbod- en vraaggericht verdwijnt dan, bijvoorbeeld omdat niet ik (of mijn collega's) vaststellen wie moet meepraten of wie geïnterviewd moet worden, maar vooral aan de betrokkenen wordt voorgelegd welke anderen daarbij betrokken zouden kunnen worden. En dat betrokkenen zelf bijvoorbeeld

allerlei interviews en informatieverzameling en interpretaties konden verrichten, waarbij de adviseur/onderzoeker vooral steunend en doorvragend aanwezig is. Zeg maar, kort samengevat, het model is hanteerbaar als heuristiek in een kritisch handelingsonderzoek-benadering.

Ten aanzien van vraag 4 wil ik wijzen op voorbeelden uit oudere benaderingen in de sociale veranderingkunde, waarin een situatie, een casus, eerst in zijn 'eenvoud' werd beschreven, om die vervolgens in een proces van kritische bevraging en 'deconstructie' te onderzoeken op samenhang met niet direct of niet gemakkelijk waarneembare verbanden op andere systeemniveaus. Een reductie kan ook bruikbaar zijn om interventies te doen, ten einde middels de effecten van interventies op het spoor te komen van andere verbanden. Zeg maar, vormen van exemplarisch leren of exemplarisch handelingsonderzoek. En soms is een interventie nodig, omdat er huisuitzetting acuut dreigt en we niet kunnen wachten op aanpak van een verslaving of verandering van structurele ongelijkheden.

Vraag 5 en 7 zijn bij de algemene opmerkingen aan de orde geweest.

Vraag 6 is een interessante vraag en in principe zou ik niet weten waarom materieel en immaterieel altijd met elkaar verbonden zouden moeten zijn. Maar ze zijn dat voor doelgroepen waar het sociaal werk zich op richt wel vaak. Het lijkt me een interessante vraag om verder te bespreken en te zien welke nieuwe mogelijkheden dan opdoemen voor de verbetering van het duurzaam bestaan.

De vraag naar de grenzstellende dialoog (vraag 8) is eigenlijk al gegeven in de tekst. En ik dacht dat het concept toen het proefschrift geschreven was, nog niet zo uitgewerkt was door Donkers als hij later heeft gedaan, onder meer door het concept uit te testen in de praktijk. Het zou naar mijn idee zeker een plaats kunnen en misschien wel moeten krijgen in het model van het proefschrift.

In persoonlijke correspondentie en hier en daar in gepopulariseerde bijdragen heb ik later een drieslag geformuleerd: sociaal = gemeenschap – maatschappij – samenleving, ieder met eigen 'zijswijze' en belang om het sociaal bestaan in vrijheid en verantwoordelijkheid op allerlei systeemniveaus recht te kunnen doen. Is er aandacht voor intrapersonlijke processen in het proefschrift (vraag 9)? Ik denk het wel, er is sprake van modaliteiten ook bij de actoren in het model, ook in hun intrapersonlijk functioneren. Had er meer aandacht voor kunnen zijn? Ja, misschien wel. Dan had het patroon van meerdere actoren en meerdere dimensies op meerdere levensdomeinen een toepassing gekregen naar de sociale vulling van het psychisch en fysiek functioneren (Vgl. Luhmann, 1984/1995; Bouwkamp & De Vries, 1992; Van der Laan, 2006). Het punt dat ik tijdens het onderzoek ontdekte, was dat er weliswaar veel aandacht voor dat intrapersonlijke was, maar a. dat dit slechts een deel van de activiteiten van de maatschappelijk werker betrof en dat het 'omgevingsdeel' veel groter was dan gedacht en b. dat de intrapsychische processen, als ze aandacht kregen, veelal als therapeutisch casework in individuele/individualiserende zin gezien werden en dat dit therapeutiserende werk juist als een versmalling van het sociaal werk onder kritiek was komen te liggen (zie de inleidende hoofdstukken van het proefschrift). Dat riep dus de vraag op a. wat doen ze nu in theorie en praktijk, b. wat betekent dat voor de kritiek en voor de verdere ontwikkeling van het maatschappelijk werk.

Zou er meer over te zeggen zijn? Zeker, Donkers heeft in zijn publicaties nadrukkelijk aandacht voor de intrapersonlijke kant. Bouwkamp e.a. eveneens. Maar Donkers (en ook anderen) combineert dit nadrukkelijk met het sociaal handelen en de concrete inbedding in maatschappelijke systemen. En recent in natuurlijke systemen en processen.

Anders gezegd: zoals veel proefschriften wordt ook in het mijne een zekere spiegel van de tijd en de vraagstukken op dat moment geboden. En het is die contextuele kant van wetenschap die het zo interessant maakt om steeds wetenschap te bedrijven en te koppelen aan praktijken van levende mensen in concrete situaties en uitdagingen.

In persoonlijke correspondentie en hier en daar in gepopulariseerde bijdragen heb ik later een drieslag geformuleerd: sociaal = gemeenschap – maatschappij – samenleving, ieder met eigen 'zijswijze' en belang om het sociaal bestaan in vrijheid en verantwoordelijkheid op allerlei systeemniveaus recht te kunnen doen.

Zwolle, 7 augustus 2020.

Dr. Henk Geertsema.